

Lewiatan Hobbes'a

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Gra edukacyjna](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: Tomasz Hobbes, *Lewiatan*, tłum. Cz. Znamierowski, Warszawa 1954, s. 110.
- Źródło: Tomasz Hobbes, *Lewiatan*, tłum. Cz. Znamierowski, Warszawa 1954, s. 112.
- Źródło: Tomasz Hobbes, *Lewiatan czyli materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego*, tłum. Cz. Znamierowski, Warszawa 2005, s. 205.
- Źródło: Tomasz Hobbes, *Lewiatan czyli materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego*, tłum. Cz. Znamierowski, Warszawa 2005, s. 210.
- Źródło: Tomasz Hobbes, *Lewiatan czyli materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego*, tłum. Cz. Znamierowski, Warszawa 1974, s. 253.
- Źródło: Tomasz Hobbes, *Lewiatan czyli materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego*, tłum. Cz. Znamierowski, Warszawa 1974, s. 257.
- Źródło: Tomasz Hobbes, *The Elements of Law: Natural and Politic*, [w:] Roman Tokarczyk, *Hobbes*, Lublin 1998, s. 205.
- Źródło: John Locke, *Dwa traktaty o rządzie*, tłum. Z. Rau, Warszawa 1992, s. 261–262.

Lewiatan Hobbes'a

Źródło: Pixabay, domena publiczna.

Poglądy Tomasza Hobbesa dwukrotnie zmuszały go do ucieczki z miejsca pobytu. Pierwszy raz (w 1640 r.) filozof uciekł z Londynu do Paryża, drugi (w 1651 r.) z Paryża do Londynu. Powodem było uznanie poglądów filozofa za niebezpieczne przez polityków uczestniczących w walce toczonej w Anglii między zwolennikami absolutyzmu królewskiego oraz zwolennikami parlamentaryzmu. W 1640 roku parlamentarzyści londyńscy odczytali poglądy Hobbesa jako wrogą im obronę absolutyzmu. W 1651 z Paryża wygnała go z kolei nienawiść emigracyjnych rojalistów. Znacząca biografia Hobbesa pisze, że w obu przypadkach: „(...) jego poglądy opierały się na tych samych założeniach filozoficznych. Zmieniały się jednakże siły polityczne, które je odrzucały bądź aprobowaly”.

Cóż takiego tkwiło w poglądach Hobbesa, że wzbudzały one polityczne emocje? Zapewne ich oryginalność, która sprawiła, że można Hobbesa postawić w szeregu twórców nowożytnej teorii społecznej. W czasach Hobbesa teoria jego w nowy sposób wyjaśniała genezę oraz sens społeczeństwa i władzy oraz doskonale nadawała się do wzmacniania argumentacji różnych stronnictw politycznych.

Twoje cele

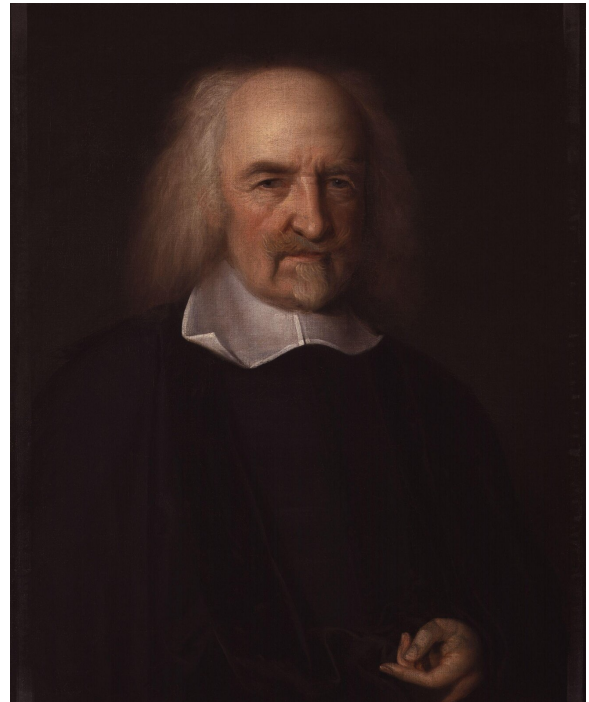
- Zapoznasz się ze społecznymi koncepcjami T. Hobbesa.
- Dokonasz analizy wybranych wątków koncepcji T. Hobbesa.

- Ocenisz i porównasz z innymi wybrane propozycje teoretyczne T. Hobbesa.
- Odpowiesz na pytanie skąd, zdaniem Hobbes'a, wzięło się społeczeństwo.

Przeczytaj

Teorię swoją [Hobbes](#) tworzy na założeniach [antropologicznych](#). Człowiek w interpretacji Hobbesa jest z natury swojej istotą podległą egoizmowi skierowanemu na samozachowanie oraz indywidualną korzyść. Dlatego w jego wizji stanu natury, czyli przedspołecznej sytuacji człowieka, panuje wolność bliska anarchii i pełna konfliktów. Nie istnieje żaden naturalny zmysł społeczny czy też zobowiązania ludzi wobec siebie, własność, zasady moralne lub instytucje społeczne.

Pisze Hobbes:

John Michael Wright, *Tomasz Hobbes*, ok.

1669-1670

Źródło: domena publiczna.

((Tomasz Hobbes

Lewiatan czyli materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego

Jeśli więc jacyś dwaj ludzie pragną tej samej rzeczy – której niemniej nie mogą obaj posiadać, to stają się nieprzyjaciółmi; i na drodze do swego celu (którym przede wszystkim jest zachowanie własnego istnienia, a czasem tylko własne zadowolenie) starają się zniszczyć jeden drugiego albo sobie podporządkować. A stąd, gdzie napastnik nie potrzebuje się bać niczego więcej niż siły innego poszczególnego człowieka, tam, jeśli jeden sadi, sieje, buduje lub posiada wygodną siedzibę, inni, jak można oczekiwać, prawdopodobnie przyjdą, zjednoczywszy przed tym swoje siły, by go pozbawić tego, co posiada, i odebrać mu nie tylko owoc jego pracy, lecz również życie lub wolność.

Źródło: Tomasz Hobbes, *Lewiatan czyli materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego*, tłum. Cz. Znamierowski, Warszawa 2005, s. 205.

Stan natury jest więc wojną wszystkich przeciwko wszystkim.

Człowiek odnajduje jednakże w sobie jeszcze inną władzę wewnętrzną – rozum, który podpowiada mu sposoby mogące zabezpieczyć życie i własność.

((Tomasz Hobbes

Lewiatan czyli materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego

Rozum (...) poddaje wygodne warunki pokoju, na których ludzie mogą dojść do zgody. Te warunki pokoju to normy, które inaczej nazywają się **prawami natury** (...) Prawem natury (lex naturalis) jest przepis lub reguła ogólna, którą znajduje rozum i która człowiekowi zabrania czynić to, co jest niszczące dla jego życia lub co odbiera mu środki zachowania życia; i która nakazuje mu dbać o to, co w jego rozumieniu najlepiej może jego życie zachować.

Źródło: Tomasz Hobbes, *Lewiatan czyli materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego*, tłum. Cz. Znamierowski, Warszawa 2005, s. 210.

Rozumnie rozpoznane prawo natury podpowiada więc, że człowiek powinien zrezygnować z nieograniczonej wolności i poprzestać na takiej mierze wolności w stosunku do innych, jaką może przyznać innym w stosunku do samego siebie. Prawo natury zawiera również wskazówki dotyczące społecznego współżycia – na przykład dotrzymywania umów, które Hobbes zamyka w „złotej regule” – czynienia innym „tego, co byśmy chcieli, żeby nam czyniono”. Wdrożenie prawa natury nastąpić może w wyniku ugody między ludźmi, czyli umowy społecznej. Hobbes wątpił jednak w to, że rozumność ludzka wystarczy, by umowę taką zawrzeć i konsekwentnie kierować się jej treścią.

((Tomasz Hobbes

Lewiatan czyli materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego

Albowiem prawa natury (...) i przestrzeganie ich przez ludzi z własnej woli, bez przymusu wywieranego przez jakąś moc – to rzeczy przeciwne naszym przyrodzonym uczuciom.

Źródło: Tomasz Hobbes, *Lewiatan czyli materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego*, tłum. Cz. Znamierowski, Warszawa 1974, s. 253.

Dlatego odwołuje się do siły i lęku przed siłą

((Tomasz Hobbes

Lewiatan czyli materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego

(...) nie jest dziwne, jeżeli trzeba jeszcze czegoś innego (poza ugodą), ażeby uczynić ich zgodę stałą i trwałą. Tym czymś jest moc, która ich wszystkich wspólnie trzyma w strachu i kieruje ich działaniami dla dobra powszechnego.

Źródło: Tomasz Hobbes, *Lewiatan czyli materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego*, tłum. Cz. Znamierowski, Warszawa 1974, s. 257.

Hobbes ma na uwadze władzę państwową, która zostaje powołana w wyniku umowy, by zabezpieczać respektowanie jej postanowień:

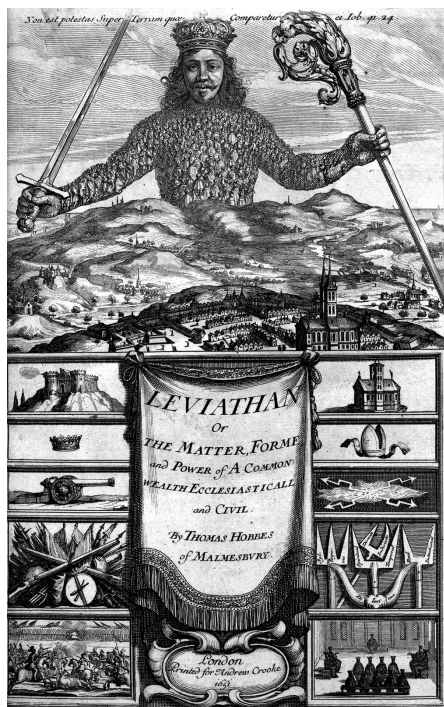
((Tomasz Hobbes

Lewiatan czyli materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego

Jedyną drogą do tego, żeby ustanowić taką moc nad ogółem ludzi, która by była zdolna bronić ich od napaści obcych i od krzywd, jakie sobie czynią wzajemnie, i która by przez to dawała im takie bezpieczeństwo, iżby swoim własnym staraniem i płodami ziemi mogli się wyżywić i żyć w zadowoleniu – otóż jedyną taką drogą jest przenieść całą ich moc i siłę na jednego człowieka albo na jedno zgromadzenie ludzi, które by mogło większością głosów sprowadzić indywidualną wolę ich wszystkich do jednej woli.

Źródło: Tomasz Hobbes, *Lewiatan czyli materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego*, tłum. Cz. Znamierowski, Warszawa 1974, s. 257.

W ujęciu Hobbesa władza jest absolutna i raz ustanowiona nie może być odwołana. Do określenia tego typu władzy Hobbes używa pojęcia **suweren**. Suweren nie jest stroną umowy. Suweren pełni władzę otrzymuje i odtąd jest bezwarunkowym reprezentantem woli indywidualnych, posiada monopol stosowania przymusu, a sprzeciw wobec niego jest bezprawny, z wyjątkiem sytuacji, gdy traci on zdolność do ochrony obywateli. Rebelia przeciwko suwerenowi musi, zdaniem Hobbesa, owocować „upadkiem” w stan natury i wojnę domową. W państwie władza sprawowana jest poprzez **prawo stanowione**, w którym artykułowane jest prawo natury oraz inne rozumne reguły społeczne. Można więc rzec, że suweren jest wcieleniem i reprezentantem rozumności członków społeczeństwa.

Obwoluta książki *Lewiatan*, 1651

Źródło: domena publiczna.

Pozycję suwerena Hobbes podkreślał poprzez przydanie mu daleko idących uprawnień władczych. Władzy państwowej powinno być – zdaniem Hobbesa – podporządkowane życie religijne na niekorzyść władzy kościelnej, a także poglądy obywateli. O ile wolność poglądów nie jest ograniczana przez władzę, jeśli nie znajduje swojego uzewnętrznienia, o tyle publiczna artykulacja poglądów, podobnie jak wszelkie formy praktycznej aktywności obywateli, podlega państwowej kontroli. Suweren ma pełnię władzy wojskowej i fiskalnej oraz nadzór nad urzędami i sądami. Suwerenem może być, zdaniem Hobbesa, jednostka, grupa obywateli lub wszyscy obywatele. Odpowiednio do tego autor *Lewiatana* wyróżniał trzy formy ustrojowe – monarchię, arystokrację i demokrację.

Preferował pierwszą, poddając krytyce zwłaszcza demokrację, w której dostrzegał możliwość dominacji poglądów demagogów i łatwość rozbudzania konfliktów.

Także bezpieczeństwo jednostki jest, jego zdaniem, gorzej zabezpieczone w demokracji niż w monarchii, ponieważ w demokracji istnieje nieprzebiegająca w środkach walka stronnictw politycznych. Hobbes rozumiał demokrację jako bezpośrednią, co oznaczało, że suwerenna władza istnieje w demokracji o tyle, o ile istnieje permanentnie obradujące zgromadzenie wszystkich obywateli. Jego kres oznacza wojnę domową.

Teoria Hobbesa zapoczątkowała nurt filozofii społecznej, który opierał się na koncepcjach prawa natury, stanu natury oraz umowy społecznej. Na propozycjach Hobbesa zaciążyło jednak doświadczenie angielskich wojen domowych XVII wieku, w tym konfliktów religijnych, skutkujących osłabieniem państwa. Następcy Hobbesa w dziele tworzenia nowożytnej teorii społecznej – J. Locke, J. J. Rousseau, I. Kant czy J. Prudhon, odmiennie interpretowali niektóre istotne problemy, zwłaszcza suwerenności władzy, demokracji i tolerancji.

Słownik

antropologia

(gr. *ánthrōpos* – człowiek + *lógos* – myśl, słowo) dyscyplina naukowa zajmująca się całościowym opisem człowieka zarówno jako gatunku biologicznego, jak i twórcy kultury; *antropologiczny* – związany z człowiekiem jako gatunkiem, jego uwarunkowaniami biologicznymi i wytworami kultury

lewiatan

(łac. z hebr. *leviathan* – kręty) termin pochodzenia biblijnego, tytuł głównego dzieła z filozofii politycznej T. Hobbesa oraz pojęcie symbolicznie oddające jego obraz państwa jako podmiotu władzy absolutnej

suweren

(fr. *souverain*, od łac. *superus* – zwierzchni) podmiot sprawujący niezależną zwierzchnią władzę

prawo natury

zespół obiektywnych norm moralnych, wynikających z natury człowieka i poznawalnych rozumowo

prawo stanowione (prawo pozytywne)

prawo tworzone przez człowieka, najczęściej przez odpowiednie władze państwowe.

Gra edukacyjna

Polecenie 1

Sprawdź swoją wiedzę na temat myśli filozoficznej Tomasza Hobbesa. Na odpowiedź na wszystkie pytania masz 5 minut. Jeżeli zdarzyło ci się popełnić błąd, po zakończonym teście sprawdź, które odpowiedzi są nieprawidłowe, i spróbuj jeszcze raz.

Test

**Sprawdź swoją
wiedzę na temat
myśli filozoficznej
Tomasza Hobbesa,
biorąc udział
w grze.**

Poziom
trudności:

łatwy

Limit czasu:

5 min

Twój ostatni
wynik:

-

Uruchom

Polecenie 2

Ułóż pytanie quizowe dotyczące myśli filozoficznej Tomasza Hobbesa i daj je do rozwiązania innym uczniom.

Question: ...

- a. ...
- b. ...
- c. ...
- d. ...

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Oceń prawdziwość zdań w tabeli. Zaznacz odpowiednio: prawda lub fałsz.

Zdanie	Prawda	Fałsz
T. Hobbes w swojej teorii społecznej posłużył się koncepcją stanu natury i prawa natury.	☐	☐
Koncepcja społeczna T. Hobbesa wyjaśniała powstanie społeczeństwa na gruncie Biblii.	☐	☐
Według Hobbesa człowiekowi z natury dany jest altruistyczny zmysł społeczny.	☐	☐
Prawo natury jest, wg Hobbesa, rozpoznawane na gruncie rozumu.	☐	☐

Ćwiczenie 2

Uzupełnij zdania.

1. Prawem natury jest przepis lub reguła ogólna, którą znajduje .
2. Człowiek powinien poprzestać na takiej mierze w stosunku do innych, jaką może przyznać innym w stosunku do samego siebie.
3. Rebelia przeciwko suwerenowi musi, zdaniem Hobbesa, owocować .
4. Autor *Lewiatana* wyróżniał trzy formy ustrojowe – monarchię, i demokrację.

serce

feudalizm

pokojem

umową społeczną

wolności

rozum

wojną domową

prawa

arystokrację

intuicja

tyranię

społecznej

Na bazie poniższego tekstu podaj, jakie cechy relacji międzyludzkich uzasadniają określenie stanu natury jako wojny wszystkich przeciwko wszystkim.

((Tomasz Hobbes

Lewiatan

(...) ludzie żyją bez żadnego innego zabezpieczenia niż to, jakie im daje własna siła i własna inwencja. W takim stanie nie masz miejsca na pracowitość, albowiem niepewny jest owoc pracy; i co za tym idzie, nie masz miejsca na odrabianie ziemi ani na żeglowanie, nie ma bowiem żadnego pożytku z dóbr, które mogą być przywiezione morzem; nie ma wygodnego budownictwa; nie ma narzędzi do poruszania i przesuwania rzeczy, co wymaga wiele siły; nie ma wiedzy o powierzchni ziemi ani obliczania czasu, ani sztuki, ani umiejętności, ani sztuki słowa, ani społeczności. A co najgorsze, jest bezustanny strach i niebezpieczeństwo gwałtownej śmierci. I życie człowieka jest samotne, biedne, bez słońca, zwierzęce i krótkie.

Źródło: Tomasz Hobbes, *Lewiatan*, tłum. Cz. Znamierowski, Warszawa 1954, s. 110.

Ćwiczenie 4

Ułóż poprawne z punktu widzenia poglądów Hobbesa zakończenia zdań.

Życie religijne powinno być

rozumności członków społeczeństwa.

W stanie natury główną troską
człowieka jest

jednostka, grupa lub wszyscy
obywatele.

Suweren jest wcieleniem

poddane władzy suwerena.

Suwerenem może być

zachowanie życia i owoców pracy.

Zapoznaj się z tekstem i odpowiedz na pytania:

1. Na czym polega sprawiedliwość?
2. Jakie są warunki pojawienia się w życiu ludzi sprawiedliwości?

((**Tomasz Hobbes**

Lewiatan

Ta wojna każdego człowieka z każdym innym ten ma jeszcze skutek, że nic tutaj nie może być niesprawiedliwe. Pojęcia tego, co słuszne i niesłuszne, sprawiedliwości i niesprawiedliwości, nie mają tu miejsca. Gdzie nie ma nad ludźmi jednej wspólnej mocy, tam nie ma prawa; a gdzie nie ma prawa, tam nie ma niesprawiedliwości. Siła i podstęp są w wojnie dwiema kardynalnymi cnotami. Sprawiedliwość i niesprawiedliwość nie są w ogóle władzami ani ciała, ani umysłu. Gdyby nimi były, to mogłyby być w człowieku, który by był sam na świecie, podobnie jak mogą być w nim wtedy zmysły i uczucia.

Źródło: Tomasz Hobbes, *Lewiatan*, tłum. Cz. Znamierowski, Warszawa 1954, s. 112.

Ćwiczenie 6

Na podstawie tekstu z ćwiczenia nr 5. odpowiedz na pytanie: kto i w jaki sposób zabezpiecza sprawiedliwość?

Przeczytaj poniższe teksty. Na ich podstawie oraz na podstawie innych tekstów Hobbesa opisz podstawowe różnice w interpretacji władzy przez Hobbesa i przez Locke'a.

((Tomasz Hobbes

The Elements of Law: Natural and Politic

(...) władzy suwerennej nie wolno się opierać, bo dzierży ona zarówno miecz wojny jak i sprawiedliwości, że ma prawo decydowania we wszelkich sprawach spornych, podlegających zarówno sądowi, jak i rozważeniu przez radę, że ma prawo ustanawiania wszelkich praw państwowych, że ustanawia sędziów i ministrów do spraw publicznych i że to zakłada całkowitą jej bezkarność. Jakże zatem o nim czy o nich można mówić, że są poddani prawom, które mogą dla swej przyjemności odwołać lub złamać, bez obawy przed karą? (...) A więc błędem jest mniemać, że moc, która jest faktycznie całą mocą państwa i która w tym, w kim tkwi, zwana jest powszechnie mocą zwierzchnią lub suwerenną, może być poddana jakimukolwiek prawu, prócz prawa Boga Wszechmogącego.

Źródło: Tomasz Hobbes, *The Elements of Law: Natural and Politic*, [w:] Roman Tokarczyk, *Hobbes*, Lublin 1998, s. 205.

((John Locke

Dwa traktaty o rządzie

§ 137. Arbitralnej, absolutnej władzy bądź rządów bez *stałych*, *obowiązujących* praw nie da się pogodzić z celami społeczeństwa i rządu. Ludzie nie zrezygnowaliby z wolności stanu natury i nie zjednoczyliby się podlegając rządowi, gdyby to nie miało zachować ich życia, wolności i majątku oraz zabezpieczyć pokoju i spokoju poprzez ustanowienie *trwałych zasad* określających ich uprawnienia i własność. Nie można przypuszczać aby oni mogli mieć zamiar i byli władni jednej

lub kilku osobom *absolutną, arbitralną władzę* nad sobą i majątkiem oraz złożyć w ręce zwierzchności taką moc, by ta arbitralnie sprawowała nad nimi swą nieograniczoną wolę. Byłoby to stworzenie sobie samym warunków gorszych od tych panujących w stanie natury (...). Na rządzących zaś prawa te powinny nałożyć stosowne ograniczenia, by nie wystawiać ich na próbę wykorzystania władzy złożonej w ich rękach w celu i w sposób ludowi nie znany i przezeń nie uznany.

Źródło: John Locke, *Dwa traktaty o rządzie*, tłum. Z. Rau, Warszawa 1992, s. 261–262.

Ćwiczenie 8

Na podstawie tekstów T. Hobbesa napisz krótką rozprawkę, w której odpowiesz na pytanie: czy pogląd Hobbesa na ludzką naturę był pesymistyczny, czy optymistyczny? Spróbuj porównać stanowisko Hobbesa z innymi, na przykład ze stanowiskiem J. Locke'a.

Dla nauczyciela

Autor: Ewa Orlewicz

Przedmiot: Filozofia

Temat: *Lewiatan* Hobbes'a

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres rozszerzony

Podstawa programowa:

Zakres rozszerzony

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

III. Wybrane problemy filozofii.

10. Wybrane spory z zakresu filozofii polityki. Uczeń, definiując odpowiednie terminy i analizując argumenty, rekonstruuje następujące spory:

- 1) o naturę społeczeństwa (indywidualizm – kolektywizm);
- 2) o genezę państwa (koncepcja umowy społecznej – koncepcja samorzutnej ewolucji);
- 4) o podstawy prawa stanowionego (pozytywizm prawniczy – teoria prawa naturalnego).

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje obywatelskie;
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje w zakresie wielojęzyczności;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się.

Cele lekcji (językiem ucznia):

- Zapoznasz się ze społecznymi koncepcjami T. Hobbesa.
- Dokonasz analizy wybranych wątków koncepcji T. Hobbesa.
- Ocenisz i porównasz z innymi wybrane propozycje teoretyczne T. Hobbesa.
- Odpowiesz na pytanie skąd, zdaniem Hobbes'a, wzięło się społeczeństwo.

Cele operacyjne. Uczeń:

- definiuje terminy związane z tematem lekcji: prawo natury, umowa społeczna, lewiatan;
- analizuje wybrane wątki koncepcji *Lewiatana* T. Hobbesa (stan natury jako wojna wszystkich przeciwko wszystkim, kto i w jaki sposób zabezpiecza sprawiedliwość);
- rekonstruuje spór o genezę państwa, przywołując stanowisko T. Hobbesa;

- porównuje propozycje teoretyczne T. Hobbesa z innymi, np. z koncepcją J. Locke'a.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- dyskusja.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. **Przygotowanie do zajęć.** Nauczyciel loguje się na platformie i udostępnia uczniom e-materiał: „*Lewiatan* Hobbes'a” z zaleceniem przeczytania jego treści przed lekcją. Wybrany uczeń przygotowuje kolaż lub mem będący ilustracją lub komentarzem do e-materiału. Uczeń powinien umieć uzasadnić swoją interpretację.

Faza wprowadzająca:

1. Prowadzący zajęcia loguje się na platformie. Na tablicy interaktywnej lub za pomocą rzutnika wyświetla temat lekcji, następnie omawia cel zajęć i informuje uczniów o ich planowanym przebiegu. Wspólnie z uczniami ustala kryteria sukcesu.
2. Krótka rozmowa wprowadzająca w temat lekcji: *Dlaczego poglądy Hobbesa wzbudzały polityczne emocje?* Pod koniec fazy wprowadzającej uczniowie prezentują swoje prace przygotowane przed lekcją i krótko o nich opowiadają.

Faza realizacyjna:

1. **Praca z tekstem.** Nauczyciel ocenia, na podstawie informacji na platformie, stan przygotowania uczniów do zajęć. Jeżeli jest ono niewystarczające, prosi o ciche zapoznanie się z treścią w sekcji „Przeczytaj”. Jeżeli zaś uczestnicy zajęć zaznajomili się wcześniej z tekstem, prosi, aby w parach wynotowali minimum trzy najważniejsze, ich zdaniem, kwestie poruszone w e-materiale. Następnie pary łączą się w grupy czteroosobowe i, dyskutując, wybierają wspólnie najważniejszy wątek. Na koniec każda z grup na forum przedstawia i argumentuje swój wybór.
2. **Praca z multimedium.** Uczniowie dobierają się w 4-osobowe drużyny i przystępują do quizu. Rozwiązują test na czas, dbając przy tym o poprawność odpowiedzi. Po zakończonym teście sprawdzają swoje wyniki i omawiają odpowiedzi na forum klasy. Wspólnie analizują pytania, które okazały się najtrudniejsze.
3. **Ćwiczenia przedmiotowe.** Uczniowie dobierają się w pary i wykonują ćwiczenia nr 1-4. Następnie konsultują swoje rozwiązania z inną parą uczniów i ustalają jedną wersję odpowiedzi.
4. Uczniowie wykonują indywidualnie ćwiczenia nr 5-7, a następnie porównują swoje odpowiedzi z kolegą lub koleżanką. Na koniec nauczyciel weryfikuje poprawność propozycji uczniów.

Faza podsumowująca:

1. Na zakończenie nauczyciel dokonuje oceny pracy wylosowanej grupy. Prosi o samoocenę uczniów dotyczącą współpracy w zespole oraz wykonanego zadania. Dokonuje oceny pracy wybranych uczniów.
2. Zalogowany na platformę nauczyciel ponownie wyświetla na tablicy temat lekcji i cele zawarte w sekcji „Wprowadzenie”. Każdy uczeń ma dokończyć zdanie, odwołując się do wyświetlonych treści: Zaczynam się zastanawiać...

Praca domowa:

1. Ćwiczenie nr 8 w e-materiale.

Materiały pomocnicze:

- Robert Piotrowski, *Od materii Świata do materii Państwa. Z filozofii Tomasza Hobbesa*, Kraków 2000.
- Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, Warszawa 2005.

Wskazówki metodyczne opisujące różne zastosowania multimedium:

- Uczniowie mogą wykorzystać medium w sekcji „Gra edukacyjna” do przygotowania się do lekcji powtórkowej.